

O'ZBEK XALQINING ETNOPSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Yusupov Umidjon

O'zbekiston milliy universiteti Jizzax filiali assistenti

G'aybullayeva Muhlisa

O'zbekiston milliy universiteti Jizzax filiali talabasi

Annotatsiya:

Ushbu maqolada o'zbek millatining etnopsixologik xususiyatlari, milliy qadryatlar, urf-odatlar, o'zbek xalqining o'ziga xos milliy o'zlikni anglash g'oylari haqida fikrlar keltilgan.

Kalit so'zlar: milliy tuyg'u, milliy harakter, temperament, xalq, olomon, milliy ruh, milliy o'z-o'zini anglash.

Har bir millat o'ziga xosligi, milliy madaniyati, milliy adabiyoti, milliy tili va shu millatning ruhiy tarzining majmuasida, ya'ni milliy ruhiyatida o'z ifodasini topadi. O'zbek xalqining o'z ruhiy qiyofasi, milliy xususiyati, milliy xarakteri, milliy tuyg'usi, temperamenti, xulq – atvori, axloqi, didi, ta'bi alohida ajralib turadi. O'zbek millatining bilish jarayonlari, qobiliyatining aniq yo'nalishga qaratilganligi ehtiyoji va qiziqishi, milliy ongi o'ziga xos xususiyatlarga egadir[1].

Milliy xarakter muayyan millat fazilatlarining o'ziga xos xususiyatlarining majmuasidan iborat bo'ladi. Milliy xarakter o'z ichiga irodaviy sifatlarni (mustaqillik, chidamlilik, o'z – o'zini tuta bilish, qat'iylik, matonat va shu kabilarni) va axloqiy xislatlarni (poklik, intizomlilik, samimiylik, haqqoniylik, insonparvarlik, vijdonlilik, or–nomuslilik va boshqalarni) qamrab oladi. Shuningdek, milliy xarakter odamlarga bo'lgan munosabatlarni (yaxshilik, mehribonlik, talabchanlik, takabburlik) mehnatga bo'lgan munosabatlarni (mehnatsevarlik yoki yolqovlik, mas'uliyatlilik yoki mas'uliyatsizlik) narsalarga bo'lgan munosabatlarning (ozodalik, ifloslik, tejamkorlik, isrofgarchilik, ayash yoki ayamaslik) va odamlarning o'z – o'ziga bo'lgan munosabatlarni (izzat – nafslilik, shuhratparastlik, mag'rurlik, o'zini katta olish, dimog'dorlik, kamtarinlik) kabi xususiyatlarni ifodalaydi[2].

Axloqiy masala insoniyat yer – yuzida paydo bo'lgan daqiqadan tortib, hozirgi davrgacha o'z dolzarbligini saqlab kelmoqda. G'ayriodatiy hatti – harakatlar yuzaga kelmasligi uchun axloq tarbiya negizi bo'lib qolmog'i shart.

Oilaviy ta'sir (oila turmush tarzi, ota – ona nufuzi, oilada shaxslararo munosabatlar maromi), milliy til muhiti, ma'naviyatga intilish, qiziqish, turmushdagi qarindosh – urug'chilik rishtasi yordamida o'z – o'zini anglash namoyon bo'ladi. Milliy o'zini - o'zi anglashning qator ob'ektiv va sub'ektiv

omillari mavjud. Ana shu omillarning pishib yetilishi maskur jarayonni jadallashtiradi[3].

Milliy tuyg'u, g'urur, iftihor shaxslararo munosabat jarayonida, hissiy ta'sirlanishda yuksak ma'naviy ichki tuyg'ularda, ijodiy g'oyalar tug'ilishida milliy zavq va shavqda, kayfiyat, shijoat, xush kurish, yoqtirmaslik kabi ichki kechinmalarda aks etadi.

Milliy ko'y – xalq his – tuyg'usi va kechinmalarining uyg'un bir maromdagi tovushlar orqali ifodalanishidir. Binobarin, milliy san'at, adabiyot, rasm, tasvir, me'morchilik o'zining jilosi, maromi, gavdalanishi, milliy ruhi, ohangdorligi va monandligi bilan betakrordir.

Milliy yurish turish tarzi kishilarning milliy xususiyati to'g'risida goh oqilona, goh xolis bo'lmagan taxminiy fikr yuritishga olib keladi. Bunday murakkab holat millatlarning o'zaro tushunishlarini qiyinlashtiradi. Ayrim holda muloqatga kirishishda ijtimoiy to'siq vazifasini o'taydi. Shuning uchun xalq va elatlarning barqaror xulq atvorini atroflicha o'rganmasdan turib millatlararo tenglikni o'rnatish mumkin emas[4].

Binobarin xalq va elatlar ma'naviyati va ruhiyatini yosh avlodga singdirish uchun, avvalo, ishni oiladan va maktabdan boshlash kerak. Qolaversa, milliy xarakter, milliy o'zini – o'zi anglashning shakllanish qonuniyatlarini tatqiq qilish ayni muddaodir.

Shuni unutmaslik kerakki, hatto o'zbek xalqining qo'shiqlari va raqslari ham milliy turmush tarzi, mashg'ulot turini aks ettiradi. Ular sho'h va o'ynoqiligi, g'amgin va vazminligi, murakkabligi va laparga o'xshash qalblarga oson yengil kirib borishligi, marosimbobligi bilan ajralib turadi.

Bizningcha, milliy maktab, dastavval, o'zining tashqi ko'rinishi bilan: birinchidan, maktab binosi milliy uslubda, xalq me'morchilik an'analari rioya qilgan holda qurilishi, ikkinchidan, maktab tomorqasi milliy bog'dorchilikka uyg'un bo'lishi, uchunchidan, maktabning sport maydonlari ham milliy jilolarga hamohangligi bilan ajralib turishi kerak. Maktab binosining ichki qismi milliy naqsh va ganch o'ymakorligi namunasi bilan bezatilishi, koridorning yaxlit manzarasida milliy tuyg'u hokimlik qilishi, yog'och va ganch o'ymakorligi bezaklari o'z aksini topmog'i sharq afsonalariday tarannum etilmog'i lozim. Ming afsuski, hozirgi zamon maktab binolarining ko'pchilligida milliy ohang, milliy pardozi yo'q.

Ta'lim tarbiya jarayonida respublikaning tarixi, madaniyati, uzoq ajdodlarimizdan yetishib chiqqan jahongashta kishilar, ilm fan arboblari, buyuk mutafakkirlar, qomusiy olimlar, ma'rifatparvarlar to'g'risida bilim urug'ini sochish o'quvchilarda g'urur va iftihor tuyg'usini vujudga keltiradi. O'zbekistonning fan va texnikasi, unumdor ona tuprog'i, sahiy va zahmatkash xalqi, foydali qazilmalari, jahon va umumxalq bozoridagi paxtasi, ipagi, qorako'li salmog'ining ochib berilishi o'quvchilarda milliy ongini o'stiradi, milliy o'z – o'zini anglashni takomillashtiradi. Ijtimoiy faollikni jadallashtiradi, ularni ijodiy izlanishlar sari yetaklaydi, bilimga qiziqishini oshiradi[5].

Maktab tarbiyaviy ishlarida milliy an'analar, marosimlar, rasm – rusumlar, bayramlar ma'lum darajada o'z o'rnini topsa, o'quvchilarga eng samarali ta'sir o'tkazadi. Mazkur ishlarda o'quvchilarning ijtimoiy qatnashivi ularda faollikni orttiradi, har bir shaxs o'z qobiliyati va uquvini sinab ko'radi. O'quvchilarning bunday faoliyatlarda ishtirok etishlari mustaqillik, tashabbuskorlik singari sifatlarni tarkib toptiradi.

O'quvchilar o'rtasida milliy orastalik va kiyinish madaniyati vorislik mas'uliyati, milliy ta'b, milliy didga muvofiq ravishda ish yuritish haqida maslahatlar, ko'rsatmalar berish, amaliy o'quvlar bilan qurollantirish yuqori samara beradi. Milliy kiyimning iqlim sharoitiga mosligi, mavsumboblgi yuzasidan bildirilgan fikrlar bolalarda iliq kechinmalar hosil qilishi mumkin.

Ota – bobolarimizdan xalqimizga meros qolgan sahiylik, mehmondo'stlik, rostguylik, tantilik, sadoqatlilik, poklik, odoblilik fazilatlari milliy xarakterning eng muhim jihati hisoblanadi. Ushbu xislatlarni ta'lim – tarbiya jarayonida yosh avlod ongida shakllantirish, ular ruhiyatini xalq durdonalari bilan boyitish, milliy qadriyatlardan oqilona foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Axloq va odobli bo'lish, ota – onalar va kattalarga hurmat, samimiylik, inoqlik, qadr – qimmat, vijdonlilik, iffatlilik, o'zaro yordam kabi insoniy hislatlar o'zbek xalqi ma'naviyatining ramzi sanaladi. Tug'ishganlarga, avvalo, ota – onaga nisbatan milliy tuyg'udagi munosabat, qon – qardoshlik rishtalari ham milliy ruhiyatni aks ettiradi. Bu narsalarning barchasi xalqning boy madaniyati, tili, adabiyoti, obidalarida o'z ifodasini topadi. Ana shu sababdan milliy – ma'naviy boyligimizni o'quvchilar chuqur egallashlari uchun uning bebaho durdonalarini keng ko'lamda namoyish qilishimiz, bular to'g'risidagi bilim ma'lumotlarni talabalar ongiga singdirishimiz zarurki, ular ko'p asrlik milliy qadriyatlarimizni anglab yetmog'i kerak. Zotan, bularning barchasi o'zbek maktablarida milliy tuyg'uning keng ko'lamda quloqch yoyishi uchun puxta zamin hozirlaydi.

Agarda o'quvchilar o'rtasidagi munosabat, shaxslararo muloqat, milliy xarakter, milliy o'z – o'zini anglash, milliy tuyg'u, milliy xulq – atvor tarziga asoslanib amalgam oshirilsa maktab jamoasida hamjihatlik, iliq psixologik iqlim hukum suradi. Shuni unitmasliik kerakki, hatto „go'zallik” tushunchasi ham milliy xususiyatga ega. Eng muhimi bu milliy psixologik tuyg'uni baynalmilal his bilan uyg'unlashtirish tarbiya samaradorligini oshiradi, millatlararo do'stlikni mustahkamlaydi.

Milliy urf – odatlar va marosimlarning barqaror bo'lishi yangi mazmun, yangi mohiyat kasb etadi. Mehmondo'stlik, insonparvarlik, do'stlik, bolajonlik, mehnatsevarlik kabi xislatlar azal – azaldan O'rta Osiyo xalqlarida mavjud bo'lgan ular ayniqsa, endilikda yangicha ma'no kasb etmoqda.

Xalqimizda oilaviy turmushda sodir bo'layotgan voqealarni, unitilmas damlarni nishonlashga intilish, o'z navbatida yangi an'ana va morosimlarni – tug'ilgan kun, maktabga boorish, balog'atga yetish, nikohdan utish, yangi mehmonni qutlash, armiyaga ketishni kuzatish kabilarda bevosita ishtirok etish bolalar, o'smir va o'spirinlar oldiga yangi ctalablar qo'yadi, ijtimoiy kamolatga yetishiviga xizmat qiladi.

Milliy an'analar, milliy urf – odatlar, udum va marosimlar shaklida namoyon bo'ladi. Urf – odat muayyan hatti – harakatlarning aynan takrorlanib turishini, unga to'la amal qilinishini taqozo etadi, shuningdek, u ijtimoiy madaniyatning o'ziga xos amaliy ifodasi hisoblanadi. Marosimlar esa urf - odatlarning barqarorlashgan shaklini bildirib, ichki yaxlitlikka, shaklan bejirimlikka ega bo'ladi. Marosimlarning eng muhim xususiyatlaridan biri – bu xalq nazokati, latofati, nafosati, ruhiyatini aks ettirishdir. Ota – onalarga hurmat, keksalarga ehtirom kabilar o'zbek va O'rta Osiyo xalqlarining eng asosiy urf – odatlari hisoblanadi.

Xalq rasm – rusumlari, marosimlar va urf – odatlar doirasiga mansub bo'lib, ularning o'zaro munosabatini anglatadi. Rasm – rusumlar marosimlar va urf – odatlarning namoyon bo'lishi shakli tariqasida tasnif qilinadi. Masalan, to'y, mehmon kutish, dafn bilan bog'liq urf – odatlar va marosimlar umumiy jihatlar bilan bir qatorda, o'zbek millatida so'z va harakatlar bilan ajralib turadigan o'ziga xos mahalliy xususiyatlarga ega.

Hozirgi davrda chaqaloqlarni tantali ravishda ro'yhatga olish, yosh gudakka ism qo'yish, o'n olti yoshga yetgan o'spinga passport topshirish, maktablarda birinchi qo'ng'iroq, so'ngi qo'ng'iroq, yegitlarni harbiy xizmat safiga kuzatish tantanalari, yoshlarni turli kasb – korlar safiga qabul qilish, mehnat faxriylarini nafaqaga kuzatish, „kumush to'y”, „oltin to'y”, „hovli to'yi” kabilar yangi an'analar qatoriga kiradi. O'zbeklar oilasida chaqaloq qulog'iga azon aytish, zagzdan utish, kelin – kuyovga diniy nikoh o'qitish, aqiqa, beshik va sunnat to'ylari kabi marosimlar ham o'tkazib kelinmoqda. Bularning mohiyatini ota – onalar va ta'lim – tarbiyachilar aniq dalillar keltirib bolalarga tushuntirib berishi kerak.

Xalq urf – odatlari, an'analari va marosimlari katta tarbiyaviy ahamiyatga egadir. Ular odamlarni bir – biriga yaqinlashtiradi, do'stlik, birodarlik his – tuyg'ularini rivojlantiradi. Bular o'z navbatida bolalar va yoshlar uchun ibrat na'munasini o'taydi.

Hozirgi kunda tug'riqxonalar, bolalar shifoxonalarida tashkil qilingan „Onalar maktabi”, „Sog'lom turmush – tarzi kuni”, „Ichkilikning gudakka va yosh onaga ta'siri”, „Ichkilikbozlik va befarzandlik”, „Onaning sog'ligi – bolaning baxti”, „Otalarning bolalar tarbiyasidagi roli” kabi tadbirlarni o'tkazish an'anaga aylanib qoldi.

Keksalarni, xotin – qizlarni hurmat qilish, o'zaro yordam va bolalarga mehr – muhabbat tuyg'ularini ifoda etuvchi an'analar xalqimiz hayotida uzoq zamonlardan beri davom etib kelmoqda. Shuning uchun inson shaxsining tarkib topishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan an'analardan maktab o'quvchilarini tarbiyalashda muntazam foydalanish zarur.

Xalqimizning bir – biriga mehr – oqibati, oqilona munosabati, to'g'ri muloqati, iltifoti, ehtiromi odamlarimizning ichki go'zalligini, boy ma'naviy ruhiy qiyofasini ifodalaydi. Biroq „Har narsa ham me'yorida bo'lgani maqul“, „Asalning ozi shirin“ deydi dono xalqimiz. Shuning uchun ichkilikbozlikka, ortiqcha isrofgarchilikka yo'l qo'ymaslik kerak. Ortiqcha xatti – harakat uchun mehmon xursand bo'lmaydi, asincha ranjishi mumkin[6].

Kishining haqiqiy insonparvarligi, boy ma'naviy go'zalligi to'laligi bilan vatan, jamiyat man'faati yo'lida jon fido qilishida, inson osoyishtaligi, baxt – saodati yo'lida qayg'urishida o'z ifodasini topadi. Pok qalbli, sofdil, diyonatli, vijdonli, irodali xalqimizning olijanoblighi uning tanishga ham, notanishga ham beg'araz yordam qo'lini cho'zishida namoyon bo'ladi.

O'zbek xalqining ajayib fazilatlaridan biri – do'stlikka sadoqatdir. Do'stlik bor joyda mehru – muhabbat, vafo, sadoqat, adolat, haqiqat qaror topadi. Bu esa, o'z navbatida insonning ma'naviyati va ruhiyatiga, aql – zakovatiga tetiklik baxsh etadi, uni yaxshilik, samimiyluk sari yetaklaydi.

Xalq ijodiyotida do'stlik, o'rtoqlik, birodarlik, jamoatchilik tuyg'ulari – kishilar o'rtasidagi eng mu'tabar, eng qudratli, yuksak insoniy fazilatlar tarzida talqin qilinadi. Baxshilarning kuylayotgan dostonlari va termalari yuqoridagi olijanoblik fazilatlar bilan yo'g'rilgandir. Bularning barchasi kishilarda hamkorlik, sevgi va muhabbat, samimiy hurmat kabi insoniy xislatlarni takomillashtiradi. Kishilarning o'zaro samimiy salomlashivi, ayniqsa notanishga ham salom berib o'tishi milliy urf – odatlarimizning ibratli va o'ziga xos bir ko'rinishi hisoblanadi. „Assalomu alaykum“ - tinchlik, salomatlik ramzi, osoyishtalikka, beg'arazlikka yetaklaydigan ta'sirchan vosita. Salomlashish-bu hurmat-ehtirom, do'stlikka yetaklavchi nido, tanishish istagi, do'stlik-birodarlik aloqalarini bog'lovchi ko'pri, xohish-istaklarni aks ettiruvchi qalb sadosidir. Bu odamiyluk, odob va axoq, nazokat, hurmat – e'tibor, ochiqqalblilik, shirinsuhanlik, dilkashlik, xushtabassumlik kabi insoniy xislatlarning yaqqol timsolidir.

Xalqlar o'rtasidagi do'stlik, birodarlik, o'zaro muruvvat, yaqin iplarni bir – biriga bog'lovchi ushbu tushuncha to'g'risida dono xalqimiz ko'plab hikmatlar, rivoyatlar, latifalar yaratgan; ularning tarbiyaviy ahamiyati to hozirgi kungacha pasaymagan. Shuning uchun xalqimiz „Bir kun tuz ichgan joyingga qirq kun salom ber“ deydi.

Xalq hikmatlarida ta'riflanishicha, kek saqlamaydigan insonning ruhi toza, fikri ravshan, orzusi parloq, niyati xolis bo'ladi.

Odamlarning madaniyatli, yuqori saviyali savadxon ekanligini ularning salomlashiviga qarab ajrata bilish mumkin. Binobarin salomlashishga kirishuvchi ikki shaxsning his – tuyg'usi va ichki kechinmalarini tahlil qilishi asosida ularning bir – birlari bilan qay darajada yaqinlik va tanishlik alomatlarini aniqlash mumkin.

Xush, xulq – atvor farzandlarda qanday tarbiyalanadi? Maktabda bo'lgani kabi xalq pedagogikasida ham maqullash va qoralash, rag'batlantirish hamda jazolash o'g'il va qizlarning xulqini boshqarishning haqiqiy vositasi hisoblanadi. Xalq pedagogikasida yurish – turishni qo'llab – quvvatlash maqullashning har xil turlari (og'zaki rag'batlantirish, maqtash, minnatdorchilik bildirish kabilar) farzandda ijobiy his – tuyg'u, ya'ni qanoatlanish va istak hislarini keltirib chiqaradi. Oilada noto'g'ri tanbeh berish qoralash o'g'il – qizlarda noxush kechinmalarni ranjish hissini vujudga keltiradi. Rag'batlantirish va jazolashdan foydalanishda me'yoridan oshirib maqtash katta zarar keltiradi; chunki bu holat ularda kekkayish, manmanlik xcislatlarini tarkib toptiradi. Rag'batlantirish qanchalik ko'p qo'llanilsa uning qadri shunchalik kamayadi. Provard natijada farzand maqtov eshitish yoki mukofat (sovg'a) olish o'zini to'g'ri tutadigan bo'lib qolish mumkin. Oilada shunchaki maqullab jilmayish, bosh silkitib qo'yish, dalda berish, ikki og'iz yumshoq so'z aytish tarbiya ishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Tarbiyada jazolash va qoralash vositalarini qo'llash o'ta nazokatliroq va yumshoq imi – jimida bo'lishi zarur: u baqiriq–chaqiriqsiz, qo'rqitishsiz, mehribonlik, yaxshilik bilan amalgam oshirilishi kerak. Masalan, farzandning kamchilliklarini hamisha ta'kidlab turish unga hadeb „Sen tuzalmaysan” deb gapirish yaramaydi; „Men sendan o'yinqaroqlikdan boshqa hech narsani kutmayman”, „Sen hamma vaqtdagidek o'jarsan va bema'ni gaplarni gapirasani”, „Sen chinakam ishbuzarmonsan” deb aytish ularda o'z kuchlariga ishonmaslikni namoyon qiladi.

Xalq pedagogikasida bolaning bolaning nojo'ya ishlari salbiy xarakteristikasi bilan bog'liq bo'lgan salbiy baho shaxsning ijobiy yo'nalishida katta foyda keltiradi.

O'zbek oilasida bola tarbiyasi mohiyati, mazmuni, tarbiyaning kundalik va istiqbol rejasi, bolalarga ta'sir o'tkazish vositasini tanlash va undan unumli foydalanish o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib har tamonlama taraqqiy etgan inson shaxsini tarkib toptirishda muhim rol o'ynaydi. Shu boisdan xalqimizning milliy ruhiyatidagi bunday urf–odatlar, an'analar kelajak avlodga meros sifatida qoldirilishi muqaddas burchdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Yusupov, U. (2022). Gaybullayeva M. Yoshlarning ijodiy tafakkurini shakllantirish. Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar, 1(1), 515-518.
2. Nikolaevich, U. P., & XXX, S. A. (2022). Emotional Intelligence and its Adolescents Being an Exemplary. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching, 15, 139-145.
3. Yusupov, U. (2022). Ergasheva M. Bolada axloqiy va madaniy malakalarni shakllantirishda oilaning roli. Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar, 1(1), 442-445.

4. Юсупов, У., & Ермаматова, Г. (2022). Deviant xulq-atvor shakllanishining ijtimoiy psixologik omillari. Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы, 1(1), 448-450.
5. Salim o'g'li, Y. U. (2022). PSIXOLOGIK AXBOROT XAVFSIZLIGI. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 66-72.
6. Yusupov, U., & Baxtiyorova, M. (2022). Ijtimoiy gender stereotiplar. Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar, 1(1), 452-455.